

TALABA YOSHLARNING MEDIAEKOTIZIMDA ONGLI ISHTIROKINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK MODEL

<https://doi.org/10.70728/conf.edu.v3.i1.044>

Bekmirzayev M.

JDPU.dots.

O'razova Aziza Abduhamid qizi

JDPU magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada talaba yoshlarning mediaekotizimda ongli ishtirokini rivojlantirish masalasi ilmiy asosda tahlil qilinadi. Mediaekotizimning texnologik, kognitiv, psixologik va ijtimoiy komponentlari talabaning faol pozitsiyasiga ta'sir ko'rsatadi. Maqolada talabaning mediaekotizimdagi sub'ekt sifatidagi rolini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik model taklif etiladi. Model integrativ, kompetensiyaviy, konnektivistik va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar asosida qurilgan bo'lib, talabaning mediamadaniyat, mediaxavfsizlik, tanqidiy fikrlash va ijodiy media savodxonligi kompetensiyalarini kompleks rivojlantirishni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar. talaba yoshlari, mediaekotizim, mediakompetentlik, ongli ishtirok, pedagogik model, raqamli ta'lim, media savodxonligi, tanqidiy fikrlash, mediaxavfsizlik, ijodiy media literacy

Аннотация. В данной статье на научной основе анализируется проблема развития осознанного участия студентов в медиаэкосистеме. Технологические, когнитивные, психологические и социальные компоненты медиаэкосистемы оказывают влияние на активную позицию студента. В статье предлагается педагогическая модель, направленная на формирование роли студента как субъекта в медиаэкосистеме. Модель построена на основе интегративного, компетентностного, коннективистского и деятельностно-ориентированного подходов и предусматривает комплексное развитие компетенций медиакультуры, медиабезопасности, критического мышления и творческой медиаграмотности студента.

Ключевые слова. студенческая молодежь, медиаэкосистема, медиакompetentность, осознанное участие, педагогическая модель, цифровое образование, медиаграмотность, критическое мышление, медиабезопасность, креативная медиаграмотность

Abstract. This article provides a scientific analysis of the issue of developing students' conscious participation in the media ecosystem. The technological, cognitive, psychological, and social components of the media ecosystem influence the student's active position. The article proposes a pedagogical model aimed at shaping the student's role as a subject within the media ecosystem. The model is based on integrative, competency-based,

connectivist, and activity-oriented approaches and focuses on the comprehensive development of students' competencies in media culture, media safety, critical thinking, and creative media literacy.

Keywords. student youth, media ecosystem, media competence, conscious participation, pedagogical model, digital education, media literacy, critical thinking, media safety, creative media literacy

Zamonaviy axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi, internet va ijtimoiy tarmoqlarning hayotning barcha sohalariga kirib borishi yangi qiyofadagi mediaekotizimni shakllantirdi. Mediaekotizim – bu bir-biri bilan o'zaro bog'liq bo'lgan, uzluksiz o'zaro ta'sir va axborot almashinuvida bo'lgan an'anaviy va raqamli media vositalari, platformalar, ishtirokchilar va ularning auditoriyalari tizimidir (Scolari, 2012). Bugungi kunda talaba yoshlar ushbu murakkab media makonida faol ishtirok etmoqda, biroq ularning ko'pchiligi media kontentni iste'mol qilish, yaratish va tarqatish jarayonlarida yetarlicha ongli va mas'uliyatli harakat qilish ko'nikmasiga ega emas. Bu holat noto'g'ri axborotning tarqalishi, manipulyatsiya, axborot haddan tashqari ko'pligi (information overload) va shaxsiy ma'lumotlar xavfsizligi kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu sababli, talaba yoshlarning mediaekotizimda ongli ishtirokini – ya'ni ularning ushbu muhitda tanqidiy fikrlash, axborotni baholash, ijodiy va axloqiy me'yorlar asosida mediakontent yaratish va samarali muloqot qilish qobiliyatlarini rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo hisoblanadi. Ushbu maqolaning maqsadi – talaba yoshlarning mediaekotizimda ongli ishtirokini rivojlantirishga qaratilgan ilmiy asoslangan pedagogik modelni taklif etish va uning asosiy tarkibiy qismlarini, amaliyotga tatbiq etish yo'llarini ko'rsatishdir.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Yoshlar – kelajagimiz, ularni qo'llab-quvvatlash va ular uchun sharoit yaratish bizning burchimizdir" degan qarorlari va "2025-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasi"da belgilangan ustuvor yo'nalishlar talim tizimini, ayniqsa, yoshlarni globallashtirish sharoitida raqobatbardosh, axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalana oladigan, tanqidiy fikrlash qobiliyatiga ega kadrlar sifatida tayyorlashni talab qiladi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 2021). Jizzax Davlat Pedagogika universiteti kabi oliy ta'lim muassasalarida kelajakda pedagogik faoliyatni olib boradigan talabalar nafaqat o'zlari, balki o'quvchilarini ham raqamli dunyoda ongli va xavfsiz harakat qilishga o'rgatishlari lozim. Xalqaro miqyosda o'tkazilgan tadqiqotlar ham media savodxonligi (media literacy) va raqamli fuqarolik kompetensiyalarini rivojlantirishning zamonaviylik va muhimligini ko'rsatadi (Potter, 2021; Hobbs, 2020). Biroq, mavjud media ta'lim dasturlari ko'pincha alohida ko'nikmalarni o'rgatish (masalan, ma'lumotlarni qidirish) bilan chegaralanib, mediaekotizimni butun bir o'zaro bog'liq tizim sifatida o'rganish va unda ongli sub'ekt sifatida ishtirok etishni o'rgatishga yetarlicha e'tibor bermaydi. Shuningdek,

pedagogika yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan, ularning kasbiy faoliyatida media vositalaridan foydalanish va mediata'lim berish kompetensiyalarini integratsiyalashgan holda rivojlantiruvchi maxsus modellar ancha kam. Ushbu bo'shliqni bartaraf etish maqsadida tadqiqotda mediaekotizim, mediata'lim, tanqidiy fikrlash, reflektiv amaliyot nazariyalari asosida talabalarning ongli media ishtirokini rivojlantiruvchi pedagogik model ishlab chiqilgan.

Talabaning mediaekotizimda ongli ishtiroki deganda quyidagi beshta asosiy komponent tushuniladi: birinchidan, tanqidiy tafakkur ya'ni media kontentni mazmun, maqsad, ishonchlilik, mualliflik huquqi jihatidan tahlil qilish va baholash; ikkinchidan, mas'uliyat va axloq ya'ni o'z yaratgan va tarqatgan kontent uchun ijtimoiy, axloqiy va qonuniy javobgarlikni his qilish, onlayn muloqotda madaniyatli munosabatda bo'lish va shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish; uchinchidan, ijodkorlik va ishlab chiqarish ya'ni turli formatdagi original mediakontentni yaratish; to'rtinchidan, samarali muloqot ya'ni media vositalari orqali aniq mulimot almashish va jamoa ishida ishtirok etish; beshinchidan, media ekologik fikrlash ya'ni mediaekotizimning sog'lom muhit sifatida saqlanishiga hissa qo'shish. Taklif etilayotgan modelning konseptual asosi quyidagi nazariy yondashuvalarga tayanadi: Konstruktivizm (J. Piaget va L. Vygotskiy asarlarida rivojlantirilganidek, bilim faol tajriba orqali quriladi) (Vygotsky, 1978), Mediaekologiya (N. Postman va M. McLuhan ta'kidlaganidek, media nafaqat vosita, balki inson idrokini shakllantiruvchi muhitdir) (Scolari, 2012), Reflektiv amaliyot (D. Schön tavsiflaganidek, tajribani tahlil qilish orqali o'rganish) (Schön, 1987) va Loyihaga asoslangan ta'lim (muammoni hal qilishga yo'naltirilgan amaliy loyihalar).

Taklif etilgan pedagogik model uchta asosiy va bir-biri bilan uzviy bog'liq bo'lgan komponentdan iborat bo'lib, ular parallel va integratsiyalashgan tarzda amalga oshiriladi. Birinchi komponent – Mediata'lim-bilim bloki bo'lib, uning maqsadi mediaekotizim tuzilishi, ishlash mexanizmlari, axborot xavfsizligi va mediakommunikatsiya etikasi haqida nazariy bilim berishdan iborat. Ushbu blokda o'qitiladigan mazmun quyidagi jadvalda ko'rsatilgan:

1-jadval. Mediata'lim-bilim blokining asosiy mazmuni²⁰

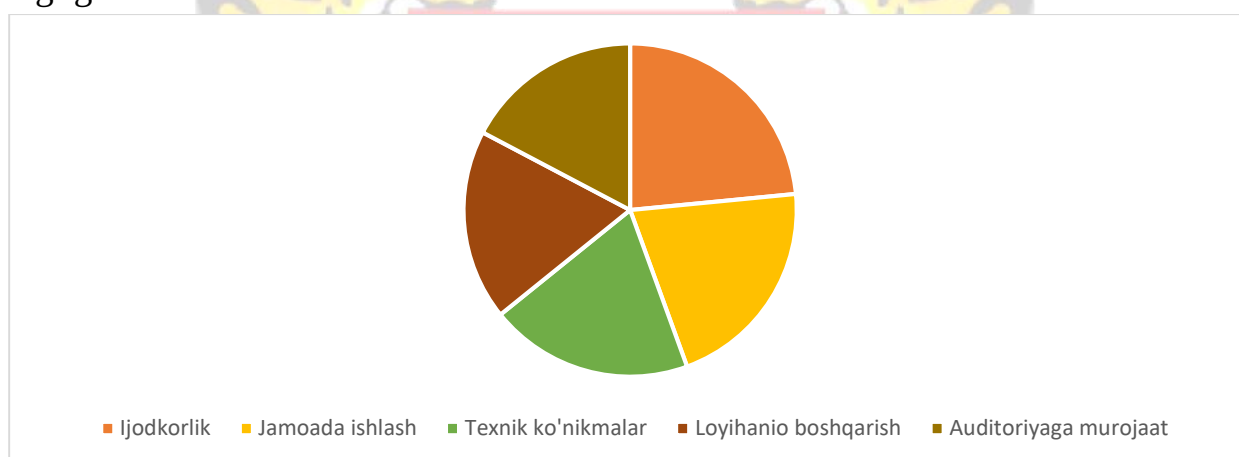
Mavzu yo'nalishi	O'rganiladigan asosiy tushunchalar va ko'nikmalar
Mediaekotizim tuzilmasi	An'anaviy va raqamli media, platformalar, algoritmlar, auditoriya, monetizatsiya.
Kontent yaratish texnologiyalari	Matn, audio, video, grafikani ishlash vositalari, multiplatformali tarqatish.
Axborotni baholash	CRAAP testi (Currency, Relevance, Authority, Accuracy, Purpose), manba tanqidi (Hobbs, 2020).

²⁰ Ilmiy izlanish natijasida yig'ilgan ma'lumotlar asosida muallif tomonidan tayyorlandi

Media manipulyatsiyasi	Feyk yangiliklar, klikbeyt, trolling, deepfake texnologiyalari, ularga qarshi turish usullari.
Huquqiy va axloqiy asoslar	Mualliflik huquqi, Creative Commons litsenziyalari, shaxsiy ma'lumotlarni himoya (GDPR).

Ushbu bilimlar yuqoridagi jadval asosida ma'ruzalar, interfaol seminarlar, ekspertlar bilan uchrashuvlar va media tahlil laboratoriyasi mashg'ulotlari orqali o'zlashtiriladi.

Ikkinchi komponent – Loyiha-amaliy blok bo'lib, olingan bilimlarni amalda qo'llash, ijodiy media mahsulotlarini yaratish va jamoada ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Talabalar real auditoriya uchun mo'ljallangan loyihalarni amalga oshiradilar. Masalan, universitet hayotiga bag'ishlangan videoblog yoki podkast kanalini yaratish va boshqarish, ijtimoiy muammo haqida hujjatli video yoki infografika tayyorlash, o'quv fanlari bo'yicha interfaol elektron o'quv qo'llanmalari yaratish, media savodoxonligi mavzusida maktab o'quvchilari uchun o'yin yoki mashg'ulot ishlab chiqish. Ushbu loyihalar guruhida ishlash, ustozlik (mentorlik), hackathonlar va media festivallar orqali amalga oshiriladi. Loyihalar jarayoni talabalarning turli ko'nikmalarini qanday rivojlantirishini quyidagi grafikda ko'rish mumkin:

1-rasm. Loyiha-amaliy blok orqali rivojlanadigan asosiy kompetensiyalar

Uchinchi va hal qiluvchi komponent – Reflektiv-tahliliy blok. Uning maqsadi talabaning o'z media faoliyati va media iste'molini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash va takomillashtirish uchun reja tuzishdan iborat. Ushbu blokning asosiy vositasi – media kundaligi hisoblanib, unda talaba o'z kun davomida qanday media bilan shug'ullanganligi, qanday his-tuyg'ular uyg'onganligi, qanday qarorlar qabul qilganligi haqida qaydlar olib boradi. Bundan tashqari, media portfolioni shakllantirish muhim ahamiyatga ega bo'lib, u talabaning barcha yaratgan media ishlari va ularning rivojlanish bosqichlarini, shuningdek, o'z-o'zini baholash va tashqi baholarni o'z ichiga oladi. Muntazam o'tkaziladigan diskussiya va munozaralar kunning dolzarb media voqealari, mediada yuzaga keladigan etik muammolar mavzusida ochiq muhokama qilish imkonini beradi. Yakuniy bosqichda talaba o'z-o'zini baholash veb-anketalari va testlari yordamida o'z media savodoxonligi darajasini aniq ko'rsatkichlar asosida baholaydi (Potter, 2021). Ushbu uchta blok o'zaro ta'sirda bo'lib,

uzluksiz pedagogik hamrohlik asosida amalga oshiriladi. Modelning yakuniy natijasi sifatida talabanning shaxsiy media ishtirok strategiyasi shakllanadi – bu uning media muhitda kimligi, qanday maqsadlari borligi va qanday tamoyillar asosida harakat qilishini ifodalovchi, doimiy yangilanib turadigan hujjatdir. XXI asrda mediafaoliyat shunchaki informatsiya iste'moli emas, balki ko'p qatlamli, interaktiv, sun'iy intellektga asoslangan, psixologik ta'sir kuchi yuqori bo'lgan mediaekotizimni shakllantirdi. Talaba yoshlar ushbu ekotizimning asosiy ishtirokchisi sifatida nafaqat axborot oluvchi, balki uni qayta ishlab chiqaruvchi, tarqatuvchi, tahlil qiluvchi va baholovchi sub'ektga aylanmoqda. Shu bois talabalarda mediaekotizimda ongli ishtirok kompetensiyasini shakllantirish pedagogika fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Talaba yoshlar zamonaviy mediaekotizimning eng faol sub'ektlari sifatida axborot ishlab chiqarish, tarqatish va iste'mol qilish jarayonida murakkab raqamli jarayonlar ichida yashamoqdalar. Mediafaoliyat hozirgi davrda oddiy axborot almashinuvidan chiqib, sun'iy intellekt, algoritmik boshqaruv, vizual kommunikatsiya, tarmoqlashgan ijtimoiy munosabatlar, raqamli psixologiya va iqtisodiy manfaatlar uyg'unlashgan ko'p qatlamli ekotizimga aylandi. Talaba yoshning ushbu ekotizimda ongli ishtirok etishi esa uning nafaqat mediasavod darajasiga, balki kognitiv, kommunikativ, texnologik va axloqiy tayyorgarligiga ham bevosita bog'liqdir. Shu sababli oliy ta'lim muassasalarida mediaekotizimning murakkab tabiati va uning shaxs ongiga ta'sir mexanizmlarini chuqur tahlil qilish asosida zamonaviy pedagogik modelni shakllantirish dolzarb ilmiy vazifalardan biriga aylanib bormoqda.

Zamonaviy mediaekotizim TikTok, Instagram, YouTube, Telegram, sun'iy intellekt generatorlari, raqamli media laboratoriyalari, virtual va qo'shilgan reallik muhiti kabi omillardan iborat bo'lib, har biri talabanning idroki, qaror qabul qilishi, ijtimoiy pozitsiyasi va identitetiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Algoritmik media oqimlari insonning e'tiborini boshqarish, kontent tavsiya qilish va inson xulq-atvorini shakllantirish orqali psixologik boshqaruv mexanizmlarini kuchaytirmoqda. Bu holat talabanning media maydonda passiv iste'molchi emas, balki mustaqil fikrlovchi, ongli tanlov qiluvchi, kontent yaratishda mas'uliyatli bo'lgan shaxs sifatida shakllanishini taqozo etadi. Mediaekotizimning kognitiv xususiyatlari — axborotning haddan ziyod ko'pligi, diqqatning tez chalg'ishi, vizual ustunlik, qisqa formatlar, noaniq manbalar va kontentning tezkor aylanmasi — talabalarda tanqidiy fikr, semantik tahlil, faktlarni tekshirish, manbani baholash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishning zarurligini yanada kuchaytiradi. Talabalarning ongli ishtiroki, avvalo, media madaniyatining shakllanishini talab qiladi. Media madaniyat shaxsning raqamli makonda o'zini tutish normasi, axborot iste'molida axloqiy pozitsiyasi, boshqalarga hurmat asosida muloqot qilishi, shaxsiy raqamli izini mas'uliyat bilan boshqarishi kabi jihatlarni o'z ichiga oladi. Mediavaxfsizlik esa raqamli makonda manipulyativ materiallar, feyk xabarlar, algoritmik cheklovlar, psixologik bosim, shaxsga doir ma'lumotlarning noqonuniy ishlatilishi kabi xavflarni anglashni va ularga qarshi ongli immunitet shakllantirishni

nazarda tutadi. Talaba yoshning mediaekotizimda ongli ishtiroki aynan shu ikki yirik ko'nikma majmuasi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular tanqidiy mediafikrlashning poydevorini yaratadi. Tanqidiy mediafikrlashning kuchayishi talabaning media oqimlarida mustaqil navigatsiya qilishini, dalillarni tekshirishni, tasvir va matnni kontekstual tahlil qilishni, algoritmning qanday ishlashini tushunishni, manipulyatsiya va propagandaning psixologik mexanizmlarini anglashni ta'minlaydi. Bu ko'nikmalar mediaekotizimdagi faol ishtirok uchun zarur bo'lgan strategiyalarni shakllantiradi. Shuningdek, creative media literacy — ya'ni ijodiy media savodxonligi — talabaning kontent yaratish, vizual kompozitsiyani tushunish, raqamli hikoya qilish, sun'iy intellekt orqali media loyihalar yaratish kompetensiyalarini rivojlantiradi. Bunday ko'nikmalar nafaqat axborotni iste'mol qilish, balki uni ishlab chiqarish jarayonida ham mas'uliyatli bo'lishni taqozo etadi. Mediaekotizimda ongli ishtirokni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik model integrativ, kompetensiyaviy, faoliyatga yo'naltirilgan va konnektivistik yondashuvlar asosida quriladi. Integrativ yondashuv media pedagogika, raqamli psixologiya, sotsiologiya, kommunikatsiya nazariyalari va axborot texnologiyalarini yagona metodologik asosda birlashtiradi. Konnektivistik yondashuv bilimni tarmoqlar va media oqimlarida shakllanadigan dinamik jarayon sifatida talqin qiladi. Kompetensiyaviy yondashuv esa talabaning bilimi emas, balki haqqoniy faol ishtirok ko'nikmalarini rivojlantirishni markazga qo'yadi. Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv media bilan ishlashni amaliy mashg'ulotlar, faktcheking jarayonlari, kontent tahlili, sun'iy intellekt bilan ishlash, media etikasi bo'yicha treninglar orqali shakllantiradi. Mazkur pedagogik modelning asosiy vazifasi talabaning media ekotizimdagi real faoliyatini tahlil qilish, algoritmik ta'sirni anglatish, shaxsiy media strategiyasini ishlab chiqish va o'zining raqamli xatti-harakatlari ustidan refleksiv nazoratni kuchaytirishdan iboratdir. Model tatbiqi natijasida talaba yoshlar media oqimlarida nafaqat kuzatuvchi, balki ongli ishtirokchi va ijtimoiy mas'uliyatli sub'ekt sifatida shakllanadi. Ular feyklar va manipulyativ kontentni tez aniqlay oladi, media orqali fikr bildirishning madaniyatiga amal qiladi, algoritmning ta'siriga berilmay, mustaqil qaror qabul qiladi, o'zining raqamli izini boshqaradi va raqamli makonda mas'uliyatli xulq ko'rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, mediaekotizimda ongli ishtirok – bu nafaqat texnik ko'nikma, balki zamonaviy mutaxassis, ayniqsa, pedagogning majburiy kompetensiyasidir. Taklif etilgan pedagogik model mediata'lim, loyihalashtirish va reflektiv-amaliyotni uzviy birlashtirib, talabalarni media makonida faol, tanqidiy fikrlovchi, ijodkor va mas'uliyatli sub'ektlarga aylantirishga qaratilgan. Modelning o'ziga xos xususiyati – uni nafaqat talabalarining shaxsiy rivojlanishi, balki ularning kelajakdagi kasbiy faoliyatida (masalan, o'qituvchi sifatida) mediadan foydalanish va o'quvchilarni mediata'lim bilan taminlash zaruriyatini hisobga olgan holda ishlab chiqilganligidadir. Ushbu modelni Jizzax Davlat Pedagogika universiteti va boshqa oliy ta'lim muassasalarida sinovdan o'tkazish va

takomillashtirish orqali talaba yoshlarning raqamli madaniyatini oshirish, ularni axborot jamiyatining faol va ongli a'zolariga aylantirishga hissa qo'shish mumkin.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Hobbs, R. (2020). Media literacy in action: Questioning the media. Rowman & Littlefield.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. (2021, 28-yanvar). *2025-yilgacha bo'lgan davrda O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasini tasdiqlash to'g'risida* (PF-№ 60-son). <https://lex.uz>
3. Mavlonova R.A. Umumiy pedagogika. Toshkent. 2018-yil
4. Yunusov I. Talabalarda mediasavodxonlik kompetensiyalarini shakllantirishning psixologik va pedagogic asoslari. Maqola. 2025-yil.
5. Scolari, C. A. (2012). Media ecology: Exploring the metaphor to expand the theory. Communication Theory, 22(2), 204–225. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2885.2012.01404.x>
6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in society: The development of higher psychological processes. Harvard University Press.

